

Dragan Matić

SOKOLSKI EKSCES ALI PRETEP V ŠANTLOVI VEŽI

Pretep v Šantlovi veži¹ je nenavadno pomemben, prelomen dogodek v zgodovini nemško-slovenskih odnosov v Ljubljani in na celem Kranjskem. Pravzaprav je to prvi pravi nemško-slovenski eksces – obračun, v katerem so se dejansko fizično spopadli pripadniki obeh taborov.²

Nekaj tednov po občinskih volitvah – v noči s 23. na 24. julij 1867 – je torej prišlo do dogodka, ki je pospešil preobrat v političnem življenju Ljubljane oz. Slovence spravil ob oblast v mestu.

Predigra

Že v noči z 21. na 22. julij je prišlo do “predigre”, ko so trije turnarji: zlatar Valentin Tambornino, trgovski pomočnik Schwentner in foto-

graf Dornigg prignali rokavičarskega pomočnika Ivana Alta na magistrat. Slednji naj bi jih izzival s petjem za turnarje žaljive pesmi “Hali, halo, želodov več ne bo!” (Želodi na čepicah turnarjev so simbolizirali nemštvo.) Poprej naj bi tudi Emilu Mühleisnu, sinu znanega nemškega trgovca, pljunil v obraz, ravno ob priliki, ko se je Mühleisen skupaj s trgovcem Heinrichom Maurerjem vračal s turnarskega izleta v Rimske Toplice in mirno hodil z železniške postaje proti mestu.

Slovenska stran je potek dogodkov seveda videla drugače. Glavni slovenski junak “predigre” je na zaslišanju vztrajno trdil, da ni nikogar oplojuval.

Ivan Alt je o dogodku pričal na naslednji način: Ko je ob treh zjutraj v družbi treh tovarišev prišel iz čitalnice, so slišali, kako Nemci, zbrani

¹ Schanilova hiša – peta na levi strani od Čevljarskega mosta proti magistratu, današnji Mestni trg 18.

² V slovenskem zgodovinskoopisju o njem poročata – res, da ne posebej izčrpno, bolj se posvečata njegovim posledicam – dve deli, in sicer: France Škerl v svoji knjigi *Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe 1860–1869* (izšlo v Ljubljani l. 1938) in Vlado Valenčič v svojem članku *Ljubljanski protinemiški odmevi turnarskih dogodkov, ki je izšel v Kroniki* (leto X–1962, št. 2). Prvi se je opiral na časopisne vire (članke v *Novicah*, *Triglavu*, *Laibacher Zeitungu* in *Slovenskem narodu*) in arhivalitje kranjskega deželnege predsedstva, drugi pa je poleg

teh upošteval še poročila oz. policijske zapisnike iz ljubljanskega mestnega arhiva (*Zgodovinski arhiv Ljubljana*, REG I., fasc 701 in 708). Posebej zanimivi so s tem v zvezi tudi članki Frana Levstika objavljeni v *Slovenskem narodu* in zbrani v deveti knjigi njegovih zbranih del (*Fran Levstik, Zbrano delo, Deveta knjiga – politični spisi II*, DZS 1961) ter komentarji Ivana Prijatelja, s katerimi je slednji na omenjenem mestu osvetlil ozadje Levstikovih tozadevnih člankov.

pred kazinom, na ves glas govorijo o surovem slovanskem ljudstvu. To jih je užalilo in razburilo. Ko so stopali proti železniški postaji, so v bližini Maliča srečali sina trgovca Mühleisna v družbi še enega turnarja. Mühleisen je nenadoma pristopil k Altu, ga vprašal po imenu ter zahteval pojasnilo, zakaj mu je pljunil v obraz. Alt se ga je otesel, zanikal da bi ga pljuval in nadaljeval pot. Mühleisen je nato od v bližini stoječega žandarja zahteval, naj Alta aretira, slednji pa je to odklonil. Alt je tako s tovariši mirno nadaljeval pot proti Zvezdi, prepevajoč pesem "Hali, halo, želodov več ne bo!" Nenadoma se je pred njimi pojavil neznan moški in ga vprašal, ali ne zna peti nobene druge pesmi. Spraševalcu sta se nemudoma pridružila fotograf Dornigg in zlatarski pomočnik Valentin Tambornino. Po krajši izmenjavi besed je Tambornino Alta dvakrat usekal po glavi z bobnarsko palico - Alt je pozneje posebej izpostavil, da ga je to "trpinčenje" zelo bolelo. Prav tako so ga zelo grdo zmerjali, ga imenovali smrkavec, vse skupaj pa "slovanski paglavci". Medtem se je na prizorišču zbrala velika skupina v uniforme oblečenih turnarjev - vsi so prihiteli iz gostilne Schnalle. Mühleisen, ki je bil med njimi, je zaklical: "Aha! Tu imamo tistega, ki mi je pljunil v obraz," nakar se je Altu zazdelo, da bodo vsi planili po njem in ga premikastili. Kljub temu se to ni zgodilo in turnarji so se odločili le, da ga odvedejo na policijo. Alt se je s tem strinjal in tako se je vsa gruča odpravila na magistrat, kjer je v stražnici povedal svoje ime in naslov. Nato je lahko odšel domov. Ko so ga vodili proti magistratu, je rekel Tamborninu, da ga bo zaradi udarcev prijavil, ta pa mu je odvrnil, da mu je vseeno ter da bo raztolkel svojo bobnarsko palico na njegovi glavi. Tambornino je pred stražnikom Perono priznal, da je Alta udaril, vendar "samo" s pestjo, kot da je pretepanje s pestjo dovoljeno. Alt potem ni nič vedel, kdo da je avtor pesmi "Hali, halo ...", ob kakšnih priložnostih, da se poje, ali je tiskana... Razen tistih nekaj besed - ki so ga stale dveh udarcev po glavi in sprehoda na magistrat - mu je bilo besedilo neznano. Zdelo se mu je tudi popolnoma nerazumljivo, kako lahko Mühleisen trdi, da mu je prav on pljunil v obraz.³

Pričevanja Emila Mühleisna, njegovega spremljevalca Heinricha Maurerja in Valentina Tambornina so bila seveda povsem nasprotna. Tako sta Mühleisen in Maurer - poleg ostalega - pri-

segala, da je Alt res pljunil Mühleisnu v obraz in ga žalil. Potem, ko ga je Mühleisen vprašal po imenu, mu je Alt grozil s palico in ga nadrl: "Marš proč, to ni tvoja stvar!" Po Mühleisnovem mnenju ga Alt ni napadel kot osebo - pred tem se nista poznala - ampak ker je hotel žaliti turnarje nasploh.

Tambornino je na zaslišanju povedal, da je bil v gostilni pri Schnallu, ko ga je zmotilo petje žaljive pesmi "Hali, halo..." Ker ga je to jezilo, je pristopil k razgrajacem in jih nagovoril: "Gospodje pojejo to?" Alt mu je odvrnil: "To je moja najljubša pesem!" Ker je bil Tambornino najprej sam, so bili gospodje pogumni in glasni, Alt je celo žugal s svojo palico. Medtem so iz gostilne prišli še ostali turnarji, med njimi Mühleisen, ki je spoznal tistega, ki ga je opljuval. Ker Alt ni hotel povedati svojega imena, so ga odvedli na magistrat. Ni res, da bi ga udaril z bobnarsko palico - je trdil - res pa je, da ga je nesramno prepevanje in žaljenje celega turnarskega društva razjezilo, tako da je od njega v resnici prejel "einen kleinen Bockenstreich".⁴

Eksces

Opisana "predigra" je ustvarila napeto ozračje, pri sokolih pa vzbudila željo po maščevanju. Po poročilu policijskega komisarja Vidica naj bi se zgodilo naslednje.

24. julija popoldne so pokopali c. kr. poštnega oficijala Grmeko. Na zadnjo pot so ga spremljali tudi sokoli, ki so po pogrebu v več gostilnah pili v njegov spomin. Sokolom je načeloval njihov predstojnik in ljubljanski župan dr. Costa. Ob pol enih zjutraj se je prej omenjeni Valentin Tambornino v družbi s trgovcem Francem Matajcem in finančnim praktikantom Franzem Klopčarjem vračal domov preko Glavnega trga. V bližini prodajalne trgovca Krašovica naj bi jih srečal Jožef Noll na čelu šestih do sedmih sokolov. Noll je po Vidičevem poročilu trojici turnarjev dejal: "Ti niso naše vere," Matajcu pa: "Pridi sem, nemški pes!" Matajc je baje prosil, naj ga pustijo pri miru in skušal iti naprej, vendar so ga obkolili in zrinili v bližino Rimske lekarne. Tam se je po Vidičevih navedbah okoli njega zbralo okrog dvajset "sokolistov", ki so prišli iz različnih kavarn. Med njimi ni manjkal župan dr. Costa. Sokoli so zgrabili Matajca, eden

³ ZAL, REG I, fasc. 701, fol. 411-414.

⁴ Zaslišanja omenjenih udeležencev v ZAL, REG I, fasc. 701, fol. 412-419.

pa mu je z žepnim nožičkom odrezal želod s turnarskega klubučka, pri čemer naj bi Matajca po levem licu porezal. Nato je dobil Matajc tudi nekaj udarcev s pestjo v obraz. Vse to početje je župan dr. Costa mirno opazoval. Tambornino je medtem stal v bližini hiše, kjer je stanoval in gledal, kaj se godi. Tam ga je zapazil "sokolist" Edward Horak, sin znanega rokavičarja Nepomuka Horaka, enega prvakov slovenske stranke. Horak se je "od mrcvarjenja Matajca" ravno vračal v kavarno Gnesda⁵ - "sokolistom", ki so šli za njim, je pokazal Tambornina, rekoč: "Tam je nemški pes, ki je rokavičarskega pomočnika Alta privedel na magistrat!" Tambornino naj bi ostal mirno na mestu, ker se je zanašal, da ga bo branil župan Costa, katerega je videl med sokoli. K njemu je po Vidičevem poročilu pristopil trgovski pomočnik Kajzel in rekel: "Vi ničvredni, palice potrebni paglavec! Zdaj vas imamo v pasti!", nakar so se sokoli vrgli nanj. Ravno tedaj je mimo prišel oficial deželne glavne blagajne Ulčar in Tambornino ga je prosil za zaščito. Ulčar se je obrnil proti v neposredni bližini mirno stoječemu županu in izjavil: "Sramujte se, gospod župan! Fuj! Fuj!", nakar naj bi ga Costa v maniri razbojniškega harambaše "možato" zavrnil: "A! Vse to se te ne tiče! Pojdi dalje!" To kratko medigro, ki je za trenutek pritegnila pozornost "sokolistov", je spretno izkoristil Tambornino, skočil v hišo in skušal za sabo zapahneti vrata. Vendar je množica s silo vdrla vrata in se pogнала proti njemu s krikom: "Le po nemškem psu, deželnem izdajalcu!" Na to naj bi Tambornino županu hrabro izjavil: "Noben deželni izdajalec nisem! Osem let sem kot vojak služil svojemu cesarju in nikoli nisem pel ruske himne!"⁶ Zatem je začel obupano klicati na pomoč. Iz "štale" mu je prihitel pomagat hišni hlapec Kalan, oborožen z vilami. Hlapec se je hrabro zoperstavil prodirajočim Sokolom, prekanjeni Tambornino pa je zopet spretno izkoristil ugodni trenutek in švignil po stopnišču v svojo sobo ter

se tam zaklenil. Vsiljivi nasilneži so planili za njim in razbijali po več vratih v prvem in celo drugem nadstropju ter strašili stanovalce Schantlove hiše, kot tudi stanovalce obeh sosednjih hiš. Že prej so se zaradi ekscesa na ulici vznemirili prebivalci bližnjih in nasproti stoječih hiš - iztrgani iz spanca so prestrašeno tekli gledat na okna, kaj da se godi.

Potem ko se je Tambornino spretno izmuznil rokam razjarjenih sokolov, se je njihov bes izlil nad ubogim hišnim hlapcem. Slednjega so zbili na tla in pošteno pretepli. Mrcvarili so ga tako močno, da so mu zlomili zob in ga celo lažje ranili. Vsiljiva horda si je iz kavarne prinesla časopise, si jih prižigala in s temi improviziranimi baklami preiskovala "štalo", skladišče sena in ostale prostore, ki bi se bili lahko hitro vžgali. Hišni gospodar Šantel je skušal iti po patroljo, vendar ga je sam župan Costa potisnil nazaj v hišo. Sokoli so ob svoji "hišni preiskavi" razbili tri šipe in polomili jasli.

Nato so končno prispeli trije možje mestne straže in hoteli zvezati ter odgnati hudo poškodovanega hišnega hlapca. Temu se je energično zoperstavil njegov gospodar trgovec Šantel in uspelo mu je, da so Kalanu sneli lisice in ga pustili v hiši.

Ker jim je Tambornino ušel, so se sokoli morali zadovoljiti s klavnim plenom - v kavarno so s seboj odnesli vile, ki jih je šele po mnogih zahtevah župan lastnoročno prinesel nazaj.

Vidičevi poudarki ob koncu njegovega poročila so bili:

- Ko so "sokolisti" maltretirali Matajca, je Costa mirno stal poleg, potem ko so ga "obdelali", pa je Matajca ravnodušno pozval, naj nadaljuje svojo pot. Matajc je ob tej priliki izjavil: "Sramota je, če jih trideset napade enega, župan pa je poleg in ne intervenira!"
- Ko so se sokoli začeli zbirati okrog Tambornina, je Costa po nekem pričevanju skočil do kavarne Gnesda, odprl vrata in zaklical: "Sokolci, ven!"
- Priče so videle, kako je Costa z gručo vdrl v Šantlovo hišo, prav tako je dosti prič videlo župana med množico, ki je uprizorila eksces.

Poleg poimenskega seznama prič je Vidic postavil, da je dogodek vzbudil med Ljubljanci skrb za njihovo osebno in imovinsko varnost. Pri tem je bila zaskrbljena predvsem inteligenca

⁵ Kavarna Gnesda je bila v hiši nasproti Schantlove; v njej so se radi zbirali narodnjaki - tako npr. Josip Vošnjak v svojih spominih piše, kako se je v kavarni "Gnesda" seznanil s Karlom Bletwetsom, ki ga je nato čez čas predstavil tudi očetu Janezu. (Josip Vošnjak, *Spomini, Slovenska matca, Ljubljana, 1982, str. 83.*)

⁶ Demonstrativno petje ruske himne je bilo tedaj zelo razširjeno kot protest zoper politiko zatiranja avstrijskih Slovanov. Rusko himno so prepevali sokoli pri svojih prireditvah, peli so jo v čitalnicah, gostilnah in na javnih krajih. Deželni predsednik Conrad je ob razpustitvi Južnega sokola prepovedal tudi petje ruske himne - primerjaj Vlado Valenčič, *Ljubljanski protinemški odmevi turnarskih dogodkov, Kronika X-1962, št. 2.*

in višji sloji, tudi med nižjimi krogi je bilo baje čutiti negotovanje.⁷

Vloga župana Coste v tej epizodi po Vidičevem poročilu torej ni bila nič kaj pozitivna. Spominja na slikovite opise "junaštev", ki jih je nekaj let pred tem uprizarjal zloglasni razbojnik Dimeš, strah in trepet kamniške in ljubljanske okolice. V stilu poročila komisarja Vidica so o ekscesu pisali neljubljanski nemški časopisi in izrabljali priliko za blatenje Slovencev.⁸

Novice so pomen pretepa v Šantlovi veži skušale zmanjšati⁹ in jo imenovala "nerodnost". Poudarjale so, da je bil župan zraven zgolj po naključju, trdile, da se po mestu razširjajo "neverjetne pravljice" in "abotne trditve, da se je tudi on sam te nerodnosti udeležil." "Kaj neki bi šele govorili, če bi mimo šel in razgrajavec ne bi miril, ter bi tako nastala še večja nesreča?" so se spraševale Novice. Obenem so tudi nasprotovale gonji po nemških časniki, ki so jo ti ob omenjenem dogodku sprožili, ter izpostavljale, da je sam Costa naslednji dan po ekscesu sokolom poslal okrožnico, naj se ogibajo izgrediv.¹⁰

Proces

Sodni proces proti udeležencem sokolskega ekscesa je potekal pred deželnim sodiščem v Ljubljani med 11. in 13. 3. 1868 in je imel uradni

naziv: "Proces proti Edvardu Horaku in tovarišem zaradi zločina javnega nasilstva, težke telesne poškodbe itd."¹¹ Sodišču je predsedoval deželni sodni svetnik Heinricher, sodnika sta bila deželna sodna svetnika Perko in Rechbacher. Javni tožilec je bil dr. vitez von Lehmann, obtožene je branil dr. Razlag. Enajsterica obtoženih je bila katoliške vere, vsi so bili samski; to so bili:

- Jožef Nolli, 26 let, rojen v Ljubljani, živi pri materi, brez premoženja, absolvirani jurist, nekaznovan;
- Henrik Garbeis, 24 let, rojen v Ljubljani, železniški diurnist, brez premoženja, nekaznovan;
- Franc Železnikar, 24 let, rojen v Ljubljani, krojač, brez premoženja, nekaznovan;
- Janez Križaj, 22 let, rojen v Ljubljani, "rezervist", brez poklica, nekaznovan;
- Edvard Horak, 19 let, trgovski pomočnik, absolvent realke, nekaznovan;
- Peregrin Kajzel, 24 let, trgovski pomočnik, absolvirar realke, nekaznovan;
- Janez Križaj, 25 let, jurist, nekaznovan;
- Ludvik Valenta, 21 let, trgovski pomočnik, nekaznovan;
- Karl Sassenberg, 24 let, stavec, stanujoč v Zagrebu, rojen v Ljubljani, nekaznovan;

raj vsred svoje družine obilne Baliove darove leto za letom sam uživa. Saj Kranjca postavne ostrosti pijanosti brani, če v nezmernosti svojega dobrega življenja kaj nerodnega stori. Slovenske sodnije so milostljive kadar presoajo take nerodnosti, zato pa tudi blagodušni Slovenci nimajo posebnega strahu pred njimi ... V kakem stanju se pri teh okoliščinah trezen Nemec nahaja, če se pijanim Slovincem braniti mora, od tega vam zna le on pesem zapeti. Gospodujoča stranka na ktere čelu je več advokatov, skoraj vsi duhopni in le malo grajščakov, sistematično odlučuje deželo materni zemlji; zgodovina se kaže, Nemci s pomočjo pijanega kranjsko-slovensko narečje govorečega ljudstva v strahu drže. Tisti ki vse vodijo je le malo, kerim njilov stan in čas priliko daje, da ljudi puntajo in se jili na svojo korist poslužujejo. In naklepi teh Slovencev, katerim to ime pravzaprav gre, so predrzni: vodniki imajo delo med seboj razdeljeno, to pričajo njili državnemu kancelarju podane tlrjatve."

⁹ Novice so 31. 7. 1867 zapisale: "Pri tepežu pri katerem so bili Sokolci zraven je bil samo en hilapec, ki se je z vilami postavil nekaj poškodovan", potem pa razlagale, da ni bilo preveč hudo, ker je ta hilapec že naslednji dan opravljal svoja vsakdanja dela.

¹⁰ Prav tam. "Lačni dopisniki triesterčini in družini častnikov te baže imajo zdaj zopet priliko marsikateri sold prislužiti si s svojimi prisiljavami in lažmi." Triester Zeitung je med drugim razširjala govorice, da ni varno hoditi neoborožen iz mesta – še celo v mestu, da je priporočljivo hoditi oborožen s pištolo oz. revolverjem. Obenem je pozivala k razpusitvi Čitalnice in Južnega Sokola.

¹¹ Potek sojenja je razviden iz poročil v L. Z. z dne 12., 13., 14., 16., 17., 18., 20. in 21. 3. 1868 in Triglava z dne 21. in 28. 3. 1868.

⁷ ARS, arhiv deželnega predsedstva, fascikel za l. 1867, spis št. 2039.

⁸ Laibacher Zeitung je ob tej priliki nastopala začuda pomirljivo in zagotavljala, da vzrokov za spopad ni iskati v mednacionalnih napetostih, temveč v kranjski nagnjenosti k pretepom; tako člani Turnvereina kot Južnega Sokola pa so Kranjci; L. Z., 31. 7. 1867. Novice z dne 7. 8. 1867 so prevedle del članka iz Neue Freie Presse z dne 30. 7. istega leta (št. 1045), ki Slovencev ni prikazoval v najlepši luči:

"Najnovejše dogodbe ljubljanske obračajo pazljivost na raj in domovino male slovenske stranke v državnem zboru. Na Kranjsko. Nje pravi paradiz je Dolenško. Izobraževanje je tamkaj že tako napredovalo, da znajo od sto ljudi kaki trije brati in pisati. Da se jili znanje ni bolj prijelo imajo ti ljudje, po višjem jeziku Slovenci imenovani, temu se zahvaliti, da jili nliče v šole ne sili. Učenje nemškega jezika je na kmetih, kakor se samo ob sebi razume – prepovedano. Čemu tudi toliko zmešnjave delati v glavah katerih obzorje vinske kleti omejujejo. Kdo ne pozna slovečega kranjskega pridelka, kateri je ravno sred pota od vina k jesliu ostal in katerega le pridelovalec spozna in pije. Za uživanje tega pridelka je Dolenec tako skrbni, da tujcu še izvažanja ne privoščti, za kar mu mora pa človek hvaležen biti. Gruitni pridelek in graščakov gozd pokrivata njegove potreščine: potreba ga tedaj ne sili da bi delal, ne da bi svoje pridelke prodajal. On tedaj sladko lenobo pase in

- Valentin Vidic, 24 let, trgovski pomočnik, ne-kaznovan;
- Janez Kham, 29 let, rojen v Ljubljani, jurist, privatiziral, enkrat sodno obravnavan.

Na mizi so v sodni dvorani kot corpus delicti ležale velike senene vile.

O poteku procesa je poročala Laibacher Zeitung, njo je "dopolnjeval" Triglav. Razprava je osvetlila nekaj dejstev, zdi pa se, da do popolne razjasnitve dogodkov v noči z 23. na 24. julij ni prišlo. Kot osnova za "stvarni opis dogodkov", na katerem je proces slonel, je obveljalo poročilo policijskega komisarja Vidica. Bistveno novi poudarki,¹² ki jih zasledimo v "stvarnem opisu", ni jih pa v poročilu komisarja Vidica, so bili:

- Sokoli so bili zelo razburjeni zaradi tega, ker so turnarji maltretirali Alta; priča Mayer je slišal, kako so isti večer, ko se je zgodil eksces, trije moške v Zvezdi prisegali maščevanje in govorili o tem, da bo tekla kri - v enem je Mayer spoznal Edvarda Horaka; potem ko so sokoli najprej pili pri Konju, kjer so peli rusko himno in je imel Nolli govor, v katerem je izpostavil zasluge Južnega Sokola v primerjavi s Turnverinom, so se preselili v kavarno Gnesda na Glavnem trgu.
- Turnar Matajc je na poziv sokola Nollija šel k njemu prostovoljno; Nolli je vzel Matajca pod roko in skupaj sta hodila del poti, potem pa so Matajca obkolili sokoli - Horak mu je očital, da je sokriv zato, da so aretirali ubogega Alta. Garbeis mu je rekel, da ga nima več za poštenjaka, pač pa za brezznačajneža, Železnikar pa mu je odrezal želode in ga pri tem porezal po licu; udarci s pestjo v obraz se ne omenjajo.
- Župan Costa je na ta prizor slučajno naletel na poti domov, do skupine pa je prišel šele naknadno, ko je bilo že vse končano; ko ga je Matajc zagledal, mu je razočaran vrgel klobuk pred noge in mu oponesel, da je sramota, če

je župan zraven in ne ukrepa, ko množica napade enega; župan je sokole in Matajca pozval, naj gredo domov (ne izpostavlja se več, da bi Costa bil od začetka prisoten in da je ves ta dogodek zgolj "mirno opazoval").

- Eksces s Tamborninom naj bi začel Horak, ki ga je porinil v prsa in pri tem vpil: "Sokolci, Tambornino je tukaj!", nakar je priskočil trgovski pomočnik Kajzel in ves vznemirjen kričal, da jim je Tambornino vendarle enkrat padel v roke; v nekaj trenutkih je Tambornina obkolilo 16-20 Sokolov, ki so prihiteli iz kavarne Gnesda - vsi so vpili na Tambornina, da je renegat, izdajalec, nemški pes, "pobite ga" ipn. Župan Costa je trdil, da je ljudi pomirjal, vendar je Tambornino pričal, da je tudi on nanj vpil. Očividec Avgust Ulčar je pričal, da je Tambornino stal pred županom, ki je imel prekrizane roke ter se povsem mirno in ležerno obnašal; ko je Ulčar Tambornina vprašal, kaj se godi, mu je ta odvrnil, da ga ljudje hudobno obdelujejo. To je Ulčarja tako iztirilo, da je župana glasno ozmerjal, kot je to v svojem poročilu že opisal komisar Vidic.
- Prestrašeni Tambornino je zbežal do Schantlove hiše, odklenil vrata, smuknil skozi in na drugi strani skušal znova zakleniti vrata, medtem pa klical hlapca na pomoč; ker so bili vsiljivci premočni, je zbežal v svoje stanovanje v tretjem nadstropju, pred tem pa je uspel prepoznati vdirajoče: Janeza in Jožefa Križaja, Edvarda Horaka in Peregrina Kajzla, nekaj korakov za njimi pa je videl Costo.
- Hlapca, ki je prihitel z vilami, je zgornja četverica razorožila in začela pretepati, vendar jim je ušel v hlev in se skril za konji v seno; župan je medtem poklical sokole iz kavarne Gnesda. Ti so prišli s svetilkami in baklami (zvitki časopisov), v hlevu našli hlapca, ga dodobra premikastili, nato pa zvezli v vežo do Coste. Pri županu so bili že mestni stražniki, ki so hlapca takoj uklenili; medtem, ko so sokoli s svetilkami in "baklami" še naprej po hlevu in drugod iskali Tambornina.

V treh dneh, v katerih je potekala obravnava, se je zvrstilo mnogo pričevanj, iz katerih bomo izpostavili le nekatere izmed bolj zanimivih.

Župan Costa je poudarjal, da je na skupino, ki je obkolila Matajca, naletel slučajno, vračajoč se iz čitalniške restavracije domov, in to šele, ko so

¹² Predsednik sodišča je med razpravo izpostavil dogodek, ki so najavljali afero z Altom in pretep v Schantlovi veži - opozoril je na več magistratnih zapisnikov z dne 1., 8. in 16. 4. 1867 v zvezi s pobitimi šipami pri Dežmanu, Maliru, Waldherrju in Hanßlu. Omenil je tudi izjavi dveh dunajskih trgovcev Siegfrida Kulka in Franza Otta, ki sta 21. 7. 1867 bila kot gosta v čitalnici navzoča ob demonstrativnem petju ruske himne, kar je Ott opisal kot "ošabno bejavost, spodbujeno s preobilnim uživanjem vina".

Matajca že "obdelali". Slednji naj bi se županu (kot smo že opisali) potožil, Costa pa ga je – kot je sam povedal – pozval, naj mirno nadaljuje pot ter mu zagotovil, da se mu ne bo nič zgodilo (Matajc je trdil, da mu ni nič kaj pomirjujoče zabrusil: "Glejte, da boste prišli naprej!"). Matajca je spodbujal, naj gre domov, ker se je bal nadaljnega stopnjevanja uličnega škandala.

Pričevanja so pokazala, da so se udeleženci ekscesa bolj ali manj dobro poznali. Jožef Nolli in Franc Matajc sta bila po njunih izjavah prijatelja, tudi ostali udeleženi sokoli so bili Matajčevi znanci¹³. Matajc je pričal, da ni slišal, da bi mu Nolli rekel: "Pojdi sem, nemški pes!", ampak "Francelj, pojd sem!" Potem sta kot stara kamera hodila skupaj kos poti z roko pod roko in Nolli je Matajca z grenkobo vprašal, zakaj se je vpisal k Turnvereinu namesto k Sokolu. Ko sta se zatem ustavila, so ju obkolili še ostali sokoli in pričeli z že opisanimi moralnimi obsodbami ter fizičnim trpinčenjem Matajca. Preden mu je krojaški pomočnik Železnikar odrezal želode in ga pri tem porezal po obrazu, je pripomnil, da ga "kar tako ne morejo pustiti dalje". Kasneje se je Železnikar s svojim plenom (želodi) hvalil v kavarni Gnesda.

Tudi potem, ko se je na drugi strani ceste eksces nadaljeval z obkolitvijo Tambornina, je Costa po lastnih navedbah hotel zaplet pomiriti. Vendar je Tambornino trdil, da je – medtem ko se je razjarjena sokolska množica prerivala okrog njega in ga psovala v slovenščini in nemščini ("nemški pes ... nemškutar ... deželni izdajalec ... renegat ... pobite ga!")¹⁴ – župan mirno stal zraven s prekrizanimi rokami in celo sam vpil: "Izdajalec!" Tudi oficial glavne deželne blagajne Ulčar (ki je slučajno prišel mimo, se zavzel za Tambornina ter zmerjal župana) je izjavil, da je bilo očitno, da ga (Ulčarja) hoče Costa čimprej odstraniti s prizorišča. Naslednji dan se je Costi zdelo potrebno, da se Ulčarju opraviči.

Hlapec Kalan, ki je prihitel s senenimi vilami, jih je nemudoma dobil po grbi, vile pa so mu

vzeli. Sokoli so ga med pretepanjem zafrkljivo spraševali: "Al si prišel pomagat?", hlapec pa jih je rotil, naj mu prizanesejo z besedami: "Pustite me, saj sem tako pijan, da ne vem kaj da je!"¹⁵ Kalan je sicer potem pobegnil nazaj v "štalo" in se skril v seno, sokoli pa so ga od tam spet izbezali, ga še dodatno namlatili ter mu pri tem izbili en zob. Zaradi teme in alkoholiziranosti Kalan ni spoznal nobenega od napadalcev.

Posebej velja izpostaviti Costov opis ekscesa s Tamborninom. Costa je pričal v tem smislu, da je Tambornino sam nalašč sprovciral vdor sokolov v Šantlovo hišo. O samem pretepu v Šantlovi veži je Costa povedal naslednje.

Takoj zatem, ko je prepričal Matajca, naj odide domov in ga nekaj korakov še sam pospremil, se je odpravil proti svojemu stanovanju na magistratu. Sredi Mestnega trga je v višini Šantlove hiše zaslišal hrup in nekdo mu je rekel, da so se spet zbrali nekateri iz prejšnje družbe in obkolili Tambornina. Ker je bilo slišati prepir in zmerjanje, je pohitel nazaj in uspelo mu je, da je ljudi spravil narazen, tako da se je Tambornino napotil proti hiši, ostali pa nazaj proti kavarni. Takrat je mimo prišel Ulčar, uradnik deželne glavne blagajne, sicer županov mladostni prijatelj in tovariš iz otroštva. Ulčar je nagovoril Tambornina in ta mu je tožil o tem, kako grdo so ga

¹⁵ Glede na to Kalanovo izjavo je nato dr. Razlag skušal pomen njegovega pričevanja zaradi pijanosti izničiti. Tožilec se je izmotaval, češ da je hotel Kalan reči, da je pijan, torej omamljen od udarcev. Sicer pa je del Kalanove izpovedi pred sodiščem zvenel takole:

"... Priča Aleksander Kalan, 34 let star, v Cerkljah rojen, neoženjen, je 8 let služil pri toskanskih dragonarjih, zdaj pa že dve leti pri g. Šantelnju.

Prvosednik: Povejte po pravici, kako se je tisto noč vsa ta reč godila.

Kalan: Jaz sem spal v "cimru", kar zaslišim glas: Pomagat! Na glasu sem spoznal da g. Tambornino vpijejo. Za tistinu pa začne zvonec biti. Jaz si mislim: Nekaj mora biti, grem torej gledat, kaj da je, ali so morebiti tatje. Jaz grem ven v samili lilačali in pa v srajci. Zvečer sem deteljo skladal in sem potlej voz s "Sok in Pok-om" k krafi zategnil. Mislim si, prazen pa vendarle ne grem in zagrabim vile z voza. Komaj pa pridem do sredi veže, kar trije name butnejo in –

Prvosednik: Ali ste Tamborninota še videli?

Kalan: Ja, lih so gori po štengah butnili.

Prvosednik: Koliko jih je notri butnilo skozi vrata?

Kalan: Trije so kar na mene padli, zdaj jih več ne poznam.

Prvosednik: Al vam ni nobeden nič rekel?

Kalan: Ja rekli so: "Ali si prišel pomagat?", pa so me začeli po glavi nabijati. Jaz sem rekel: "Pustite me, jaz sem prišel gledat; pustite me, saj sem tako pijan, da ne vem kaj da je."

¹³ Priča Karl Filapitsch je celo navedel, kako mu je Edvard Horak tisto noč v Gnesdi razlagal, da so Matajcu odrezali želode, ker je bil sokol, pa je kljub temu nosil turbarski klobuk.

¹⁴ Tambornino je med svojim pričevanjem priznal, da ga je bilo do tega trenutka sram povedati, da so sokoli kličali tudi: "K ____ mu porežite!" To njegovo priznanje je med občinstvom v dvorani sprožilo val smeha. (Tri glav, 28. 3. 1868)

sokoli zmerjali. Costa je Ulčarju rekel, naj gre mirno domov, saj bi vsako razburjanje lahko dalo nov povod za eksces. Ulčar je nato šel naprej, se čez nekaj korakov obrnil in zakričal, da je sramota, če mnogi planejo nad enega in je med njimi tudi župan. Costa se za te besede ni zmenil, pač pa je Tambornina prosil: "Pojdite vendar mirno domov in zaklenite vrata za sabo, da ne bi prišlo do vnovičnega škandala." Vendar je Tambornino županu ustregel po svoje. Odprl je hišna vrata, potem pa odšel k zvoncu in pozvonil. Šele potem je odšel v hišo, vrata pustil odprta in tam notri zaklical: "Aleksander, pomagat!" V tem trenutku so trije ali štirje izmed mladeničev, ki so stali na drugi strani ceste nasproti Šantlove hiše, planili čez ulico ter se pognali skozi vrata v hišo. Župan je zaslutil, da bo prišlo do pretepa, pri katerem bi Tamborninu trda predla. Posegel je po edinem sredstvu, ki mu je bilo pri roki – skušal je priti do luči in ljudi, ki bi mu pomagali preprečiti pretep. Tako je šel na prag kavarne, ki je bila polna ljudi in poklical na pomoč sokole: "Sokolci vun pomirit!", nato je pred kavarno čakal na luč. Ko jo je slednjič dobil, je v spremstvu šel v Šantlovo vežo, kjer so mu privedli hišnega hlapca. V istem trenutku je opazil, da ob njem že stoji mestna straža, ki jo je pripeljal mestni uradnik Valenta. Na pripombo predsednika sodišča, da ni bilo ravno pametno klicati cel kup razjarjenih gospodov iz kavarne in jih na ta način še bolj iritirati, pač pa da bi bilo veliko lažje pomiriti tri ali štiri sokole, je Costa rekel, da brez luči tja ni hotel iti. V slučaju pretepa bi v temni veži ne mogel ukrepati, ker seveda ne bi nič videl. Kateri so bili tisti, ki so vdrli, ni mogel reči, ker je bilo pretemno, da bi jih spoznal.

Te Costove navedbe so bile v popolnem nasprotju s pričevanjem Tambornina, ki je seveda trdil, da se je na vso moč trudil zapreti vrata. Šele ko njegova moč ni zadostovala in je bilo očitno, da se bodo vsiljivci prerinili noter, je klical na pomoč hlapca.

Obtoženi za vdor v Šantlovo hišo – brata Križaj, Horak in Kajzel – so vsi po vrsti tajili inkriminirano dejanje in prisegali, da so cel čas bili v kavarni Gnesda, k Šantlu pa prišli zgolj iz radovednosti, ko je bilo že vsega konec. Trdili so, da je bilo v veži pretemno, da bi Tambornino kogarkoli spoznal.

Proti Sokolom in v nasprotju s Costo so pričali trgovski pomočnik Alois Walland, stanujoč pri

Šantlu, Dereani – Šantlov vajenec, prav tako stanovalki Šantlove hiše, Josefa Hermann in Uršula Hočev¹⁶, trgovec Hauffen, ki je vse opazoval s svojega okna, oba Šantla starejši¹⁷ in mlajši in še mnogi drugi; posebej sta bili sokolom škodljivi pričevanji Juliusa Wolfa in Franca Klopčarja. Prvi se je nahajal v kavarni Gnesda, potem pa se napotil v Šantlovo hišo in vse opazoval,¹⁸ Klopčar pa je pričal o surovostih nad Matajcem in Tamborninom, ki so izgledala tako grozno, da se je prestrašil in raje zatekel nazaj v kavarno¹⁹. Po navedbah naštetih prič, ki so stanovale v Šantlovi hiši, je Costa mirno gledal, kako mlatijo hlapca, Sokoli pa so med iskanjem Tambornina grozno kričali: "Ga hočemo imeti!, Ga bomo raztrgali!, Le pobite ga!, Vse žile mu bomo porezali!, Tambornino vun, ga hočemo ubiti, čreve iztrgati!"

Sodišče se je odločilo, da verjame Tamborninu in Coste ni zapislego niti kot priče, ker bi njegove navedbe prišle v nasprotje s pričevanji drugih prič in bi se tako zdele "vprašljive". Prav tako tudi ni bilo upoštevano pričevanje magistratnega uslužbenca Valente (= niso ga zaprisegli) in še nekaterih prič. Nekateri od zapriseženih in nezapriseženih očividcev so tudi izjavljali, da je preiskovalni sodnik pri zaslišanju na njih izvajal pritisk, da bi pričali sokolom v škodo.

Ob koncu procesa so bili obsojeni:

1. Zaradi zločina javnega nasilstva IV. vrste (nasilni vdor več združenih oseb):

¹⁶ Hočev¹⁶arjeva, ki sicer ni prepoznala nobenega od obtoženih, je med drugim pričala, kako so se Sokoli dogovarjali, na kakšen način naprej postopati s hlapcem, ki jim je po prvih udarcih zbežal v štalo: "Ti ga derš, jest ga bom z matiko!"

¹⁷ Franz Šantel st. je hotel iti po vojaško patruljo, a ga je Costa zadržal; po tej grožnji hišnega gospodarja je Costa začel sokole poditi iz veže.

¹⁸ Wolf je potrdil Tamborninove navedbe, s tem ko je pričal, da so Tamborninu pred Šantlovo hišo grozili Horak, Kajzel, Sassenberg in Garbeis. Povedal je tudi, da je videl Sassenberga in brata Križaj, kako prihajajo iz veže Šantlove hiše, v hiši pa sta še ostala Kajzel in Horak, ki sta prišla iz hleva. Zdi se, da je bil Wolf sokol ali pa pred bitko vsaj "prijatelj" sokolov, saj je skupaj z njimi šel od Konja proti Gnesdi; sokoli so mu na procesu očitali pristransko pričevanje, saj naj bi jim bil nevoščljiv, ker ima manj sreče v ljubezni kot pa oni (posebej Janez Križaj, enako izjavili Horak, Kajzel in Jožef Križaj).

¹⁹ Klopčar je slišal Matajca, kako prestrašen kliče županu: "Vidite kaj ljudje delajo z mano!"; nakar mu je Costa odvrnil: "Per gmah bodite!" Garbeis in Kajzel sta bila po Klopčarjevih navedbah nenehno v bližini Coste, ta pa se je nahajal sredi kakih dvajsetih sokolov.

- Edvard Horak na šest tednov ječe
- Peregrin Kajzel na dvomesečno ječo
- Janez Križaj, zaradi istega zločina, stopnjevanega z zločinom prizadejanja težkih telesnih poškodb in nevarne grožnje na pet mesecev ječe
- Jožef Križaj, zaradi istega zločina, stopnjevanega z zločinom prizadejanja težkih telesnih poškodb na tri mesece

2. Zaradi prestopka zoper javni red in mir:

- Henrik Garbeis na en mesec strogega zapora
- Franc Železnikar, zaradi istega prestopka, stopnjevanega s prestopkom zoper telesno varnost na šest tednov strogega zapora

3. Zaradi zločina prizadejanja težkih telesnih poškodb:

- Valentin Vidic na dvomesečno ječo

Obtoženi Jožef Nolli, Karl Sassenberg, Ludvik Valenta in Janez Kham so bili spoznani za nedolžne. Proti Nolliju (obtožen prestopka proti javnemu redu in miru), Valenti (javno nasilje) in Khamu (uporaba odprtega ognja v prostorih, kjer je nevarnost, da izbruhne požar) je tožilec sam umaknil obtožbe, Sassenberga (zločin javnega nasilstva) je sodišče spoznalo za nedolžnega.

Sodišče je pri izreku sodbe kot olajševalno okoliščino štelo nekaznovanost in mladost, posebej pomenljiva olajševalna okoliščina pa je bila: " ... da je ves dogodek potekal pred očmi sokolskega predstojnika dr. Coste, ne da bi on odločneje posegel vmes ..."

V zaključnem nagovoru je predsednik sodišča poudaril pomembnost procesa, ki ga je spremljalo tako veliko število meščanov in na katerem so bili obtoženi mladeniči, ki imajo pred seboj še prihodnost ter so člani uglednih ljubljanskih družin. Izpostavil je, da je njemu in prisodnikom bila dolžnost izpolniti to nalogo, čeravno bi jim bilo ljubše, ko to ne bi bila prav njihova dolžnost. Če bi šlo za navadno surovost, potem sploh ne bi imel tega nagovora, zanj da se je odločil samo zato, ker verjame, da je do ekscesa prišlo iz nacionalnih razlogov. Gospode, ki so bili obravnavani, spodbuja, naj sledijo idejam o skrbi za duševni in materialni razvoj naroda, ki jih je v svojem govoru izpostavil branilec Razlag, vendar naj pri tem upoštevajo, da se tega ne sme izvajati tako da se škodi sočloveku. Ker sta v Ljubljani dve telovadni društvi in ker so med

zaslišanjem posamezne priče povedale, da so v kavarni pri Konju potekali govori, ki so zadevali združitev obeh telovadnih društev, je predsednik sodišča izjavil, da mu bo v posebno zadovoljstvo, če bo s svojim govorom prispeval k tej združitvi. Slednja bi bila tudi v interesu mestne občine same. Človek se vendar lahko uči telovaditi tudi brez ozira na nacionalnost in ta lep cilj (telovadba) je dosegljiv tudi v enotnem društvu, je optimistično in dobrohotno zaključil predsednik sodišča Heinricher. V imenu nekaterih obravnavanih se mu je za human, korekten in očetovski odnos med procesom zahvalil Janez Kham.²⁰

Če se odpovemo ambiciji, da bi se prikopali do čisto prave slike o poteku dogodka (zdi se, da so bile izjave prič z obeh strani precej "sfrizirane", razen Tambornina in Wolfa pa zaradi teme nobena od prič ni z gotovostjo prepoznala tistih, ki so vdrli, pač pa so jih prepoznali kasneje, ko so prihajali iz Schantlove veže), pa lahko vendar mirno zaključimo, da sta se obe strani medsebojno provocirali. Zdi se, da je nekaj resnice v tem, kar je v svoji obrambi skušal dokazati dr. Razlag (enako Costa pri svojem pričevanju), t.j. da so sokoli nasedli provokaciji Tambornina, ki jih je dokazano že prej sovražil.

Po drugi strani pričevanja kažejo na neko čudno situacijo, znotraj katere se t. i. Nemci in Slovenci konfrontirajo. Sokoli so tako npr. psovali Tambornina v slovenščini in nemščini. Med njimi sta dva (Garbeis in Sassenberg) z nemškim priimkom, medtem ko je turnar, ki jo je najslabše odnesel, Slovenec Matajca. Za tega ni jasno, zakaj je bil ravno pri Turnvereinu in ne Južnem Sokolu, iz pričevanja pa je razvidno, da so mu prijatelji oz. znanci zamerili, ker ni član Sokola. Na nemški strani se je (po naključju?) znašel hlapec Kalan, ki je pred sodiščem pričal v slovenščini, ravno tako ga je tudi Tambornino klical na pomoč v slovenščini. Ko so na sodišču Tambornina vprašali, kaj je po nacionalnosti, je

²⁰ *Obsojence v tem procesu je oblast julija istega leta izpustila. Govorilo se je celo o reviziji celotne pravde, vendar je višje sodišče v Gradcu kazni samo nekoliko znižalo. Tambornino se je preselil v Novo mesto, kjer so ga kasneje obsodili zaradi goljufije in Novice so se ob tem z zadovoljstvom spominjale, kako so Tambornina v L. Z. označevali kot "ehrenwerte deutsche Bürger", Novice 27. 7. 1868; Levstikovo zbrano delo, IX. knjiga, komentarji, DZS 1961, str. 463.*

odvrnil, da je Kranjec, Ljubljčan in član Deutscher Turnvereina. Ko je predsednik sodišča nato pripomnil, da v Ljubljani ne pozna društva s tem imenom, se je popravil, da je član Laibacher Turnvereina, pridevnik deutscher pa da jim je baje pritaknila nasprotna stran. Državni pravdnik Lehmann je na začetku procesa hotel celo izpeljati tezo, da so sokoli s tem, ko so sramotili Slovence Matajca in Kranjca Tambornina izvršili napad na nemštvo. Uradnik deželne blagajne je imel slovenski priimek Ulčar, kljub temu pa so njegove simpatije očitno veljale nasprotnemu taboru, o Nemcu Costi, ki je bil slovenski voditelj, pa smo že zadosti povedali. Do prestopanja z ene na drugo stran je torej prihajalo tako v krogih političnih prvakov kot tudi med bolj navadnimi ljudmi. Večkrat ni bilo popolnoma jasno, kam kdo spada in s kom bo potegnil. Značilen je primer nekega Rozmana²¹, ki je med procesom navedel, kako so ga Regalli in še neki drugi spraševali, h kateri stranki se čuti pripadnega in ali bo pričal v korist sokolov, on pa jim je – da bi imel mir pred njimi – odgovarjal pritrdilno.

Iz nekoliko ekscentričnega zaključnega govora predsednika deželnega sodišča tudi izvemo, da se je pri Konju debatiralo o možnosti združitve obeh telovadnih društev, kar kaže na to, da so na obeh straneh obstajali telovadci, ki se niso ravno na smrt sovražili. Zdi se, da so bile relacije od prijateljstva do sovraštva in od sožitja do popolne nezmožnosti prenašanja politično in na-

cionalno drugače opredeljenih, v tem času precej kratke.

Epilog

Vsi poskusi slovenske strani, da bi se "pomen" in s tem tudi posledice pretepa v Schantlovi veži zmanjšale, niso preprečili reakcije vlade. Deželni predsednik Conrad je ukrepal skladno s poročilom policijskega komisarja Vidica. Storil je vse, kar je bilo v njegovi moči, da bi Slovencem škodil. Najprej je ustavil delovanje Južnega Sokola, kmalu zatem ga tudi razpustil, obenem pa še prepovedal petje ruske himne. Že 25. julija je Conrad pisal notranjemu ministru Taafeju na Dunaj tudi o tem, da hoče suspendirati župana in postaviti policijo v izjemen položaj. Vendar je Taafe te namere zavrnil, češ da ne vidi nobenega razloga, da bi krajevno policijo mestu odvzeli in izročili kakemu deželnemu organu, saj se občinski zastopniki konflikta niso udeležili, župan sam je imel le neljub delež, poleg tega pa se je konflikta udeležilo le malo število občanov. Kljub temu pa je Conrad kasneje pri Taafeju le uspel prodreti z utemeljitvijo, da bo suspenz župana le provizorična odredba in da se bo dokončno odločilo o vsej stvari po končani preiskavi. Ljubljanski Nemci so gotovo prišli na idejo, da bi bilo dobro sodno preiskavo in njen izid čim bolj zavleči in si na tak način ustvariti manevrski prostor. Taafe je tako 16. avgusta 1867 pristal na izredne odredbe. Vendar pa je pretekel še en mesec, da so se pokazale konkretne, vsem vidne posledice. Conradu je bila očitno za dodatno utemeljitev potrebna še sodna preiskava o sokolskem ekscesu. 25. septembra je deželno predsedstvo suspendiralo župana Costo, vodstvo mestne policije pa izročilo okrožnemu komisarju Pajku. Utemeljitev je bila ta, da je bil Costa vpleten v kazensko preiskavo, ki je dokazala, kako je opravljanje varnostne službe v mestu takšno, da v vseh okoliščinah ne služi interesu vlade in miru željnega prebivalstva. Suspenz Coste je pri Ljubljčaninih izzval reakcijo. Najprej so Costovi simpatizerji izrekli suspendiranemu županu zaupnico, ki jo je podpisalo 400 najuglednejših meščanov, mestnih župnikov, odbornikov Trgovske zbornice, mestnih okrajnih zastopnikov in 250 hišnih gospodarjev. Razburili so se tudi Slovenci z dežele, Novice so poudarjale, da se suspenza ne da utemeljiti z nobenim členom mestnega statuta. Nemški "trinajsteri" člani občinskega sveta so na Dunaj poslali protestno adresno, s katero so nasprotovali zgoraj omenjeni zaupnici Costi,

²¹ Pričel Regalli in znani slovenski pisatelj ter publicist Fran Levstik sta navedli, da jima je vojak na dopustu Rozman v silvestrski noči 1867/68 povedal, kako je Tambornino njemu in njegovemu prijatelju Dobovšku plačal, da bi pretepla neke sokole; Rozman je ob drugi priloiki Regalliju tudi povedal, da je bil Dobovšek tisti, ki je lilepcu Kalanu izbil zob; obenem je izjavil, da se bo – v primeru, da bo sokolom pri končni obravnavi slabo kazalo – sam prijavil kot storilec. Rozman in Dobovšek sta te trditve zanikala. Hlapec Kalan je na sodišču povedal, kako mu je znani mestni lump Dobovšek pravil, da od njega zaltevajo, naj postane grešni kozel in prevzame "stvar" (t.j. krivdo za telesne poškodbe, prizadejane Kalanu) nase.

Grešnega kozla je branilec Razlag poskusil najti še v zadnjem trenutku; v svojem zaključnem govoru je izpostavil, da obtoženim ni bila dokazana krivda za težke poškodbe, ki jih je utrpel Kalan – samo dejstvo, da so se znašli na inkriminiranem prostoru še ne pove nič. Po njegovih besedah so na delu morali biti razburjeni ljudje, ki so se preiskavi odtegnili – bilo bi vredno truda, raziskati, če pri tej stvari niso bili udeleženi klatež Mavec, imenovan Maus (priča Uršula Hočevar se je naknadno spomnila, da je potepuh Mavec bil eden od tistih, ki so Kalana vlekli iz "štale") ter njegova kolega Rozman in Dobovšek.

posebej zato, ker jo je ta sprejel, ne da bi se prej posvetoval z mestnim zastopstvom, katerega ugled je – po njihovem mnenju – tako zelo oblatil. Kakorkoli, kljub intervencijam (župan Costa in deželni predsednik Conrad sta osebno šla na Dunaj) je suspenz obveljal. Po daljšem zavlačevanju ga je obravnaval tudi mestni svet na seji 12. 10. 1867. V tem trenutku je Nemcem uspel zviti manever. Bleiweis je namreč hotel, da bi predmet izročili samo pravnemu odseku, z obrazložitvijo, da gre za pravni konflikt. V bistvu je šlo bolj zato, da so imeli Slovenci v pravnem odseku večino 3:2. Dežman je na drugi strani predlagal, naj zadevo odstopijo policijskemu odseku, kjer so imeli Nemci večino 4:1. "Vmesno" varianto – da naj primer predložijo obema odsekoma – je predlagal dr. Suppan, sprejela sta jo oba predlagatelja. Ni povsem jasno, kako da je očetu naroda odpovedalo znanje elementarne matematike, toda razmerje med Nemci in Slovenci je bilo po njegovi privolitvi 6:4 in Nemci so lahko rešitev zavlačevali, kolikor se jim je zdelo. Čas je delal za njih.²²

Po pretepu v Šantlovi veži je nemški trinajsterici v občinskem svetu uspelo doseči, da je pretepu sledila suspenzija župana, da se je predmet, kolikor je zadeval občinski odbor, izročil združenemu pravnemu in policijskemu odboru, kjer so imeli večino Nemci in da je to telo zadevo nenavadno dolgo obravnavalo. Temu so sledili neverjetni preobrati. Združeni odbor je občinskemu svetu na seji 6. 2. 1868 enoglasno predstavil sklepe, da pretep ni nudil nobenega povoda za suspenz oz. kakršno koli kazensko preiskavo proti županu, saj ni bil izpolnjen noben pogoj iz 46. člena občinskega statuta, ki določa, kako se lahko suspendira župan ali svetnik. Odbor je prav tako označil odvzem mestne policije za nezakonit, saj vlada občinskega sveta ni prej opomnila, tako da le-ta ni mogel ukrepati. Prav tako odbor ni menil, da je nujno, da suspenzu župana sledi odvzem mestne policije. Vladne ukrepe je označil kot udarec po mestni avtonomiji. V tem trenutku je nastopil kdo drug kot Dežman. Nasprotoval je sklepom odbora, ker ta ni upošteval, da se župan po burni noči ni posvetoval z občinskim svetom. Odbor tudi ni raziskal, kako je župan pri tem ekscesu postopal kot šef lokalne policije. Ni popolnoma jasno, zakaj je Dežman edini nasprotoval tem sklepom in napadel lastne somišljenike. Morda

je prevladalo osebno sovraštvo do Coste, ali pa se je zbal, da bo županska kriza premalu rešena. Kakorkoli, občinski svet je šel mimo njegovih predlogov. Predloga združenega odbora sta bila:

- naj sklenejo, da je vladni postopek v zvezi z županom in lokalno policijo neupravičen;
- naj občinski svet prosi deželno vlado, naj vzpostavi avtonomni delokrog mestne občine v polnem obsegu.

Občinski svet je oba predloga sprejel soglasno; edini, ki je bil proti, je bil seveda Dežman. Kmalu pa se je izkazalo, da je bila sloga med obema strankama le navidezna. Ko je podžupan Orel sklepe z občinske seje izročil deželnemu predsedstvu, je logično pristavil prošnjo za postavitev župana na njegove prejšnje funkcije. Nemška stranka tega ni razumela tako. Tri dni po seji so verjetno sami proti sebi inscenirali napade v *Triester Zeitungu* in *Neue Freie Presse*. Ti članki so kritizirali 12 nemških svetnikov, ki so poročilo združenega odbora podprli. Kakorkoli – prišlo je do razlik v interpretaciji občinskih sklepov. Po pojmovanju nemške stranke poročilo in sklepi niso imeli osebnega pečata. Sprejeli da so jih samo načelno, razpravljali in sklepali da so samo o principu, na to da kaže že to, da združeni odbor ni sprejel sklepa o rehabilitaciji Coste. Vzpostavitev mestne avtonomije in nastavitev Coste sta dve različni stvari. Deželno predsedstvo je predloge vrnilo občinskemu svetu v ponovno obravnavo. Izoblikovali sta se dve stališči, nemško in slovensko, ki smo ju že predstavili. Na seji 7. 3. 1867 je bil z 12:10 izglasovan slovenski predlog o vnovični vzpostavitvi mestne avtonomije in ponovni umestitvi Coste na vse njegove funkcije. Deželni predsednik Conrad je te sklepe sistiral in poslal na Dunaj.²³

Tako je po najrazličnejših pravnih sofizmih na sodišču (po končani sokolski pravdi, kjer ni bil obtožen, saj ni bilo kaznivega dejanja, so proti Costi uvedli še posebno preiskavo) in spretnih manevrih trinajsterice v ljubljanskem občinskem svetu Costa spet zasedel županski stolček šele julija 1868. Takrat pa je bila slovenska večina v mestnem svetu – po porazu na nadomestnih občinskih volitvah spomladi 1868 – že izgubljena. Costo so Nemci vrgli v nekaj mesecih, nakar je užaljeni bivši župan Slovence prepričal v bojkot občinskih volitev. To je seveda praktično pomenilo popolno prepustitev slovenske

²² Primerjaj Škerl, *Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe 1860–1869*, str. 47–49.

²³ Škerl, str. 51–53.

prestolnice nemški stranki, ki je nato Ljubljani vladala skoraj 14 let.

Posledice

Spopad v Šantlovi veži je bil za slovensko stran katastrofa. Pretepeni hlapec, zaplenjene vile, prestrašeni meščani ter pobegli provokator so bili – v primerjavi z vsem, kar je z ekscesom pridobila nemška stranka – bolj klavrní rezultati. Pokazalo se je, da so ocene policijskega komisarja Bezdeka²⁴ glede naglosti in zaletavosti Costove narave povsem opravičene. Noben moder župan si ne bi privoščil, da ga osumijo aktivne udeležbe v izgrelih v lastnem mestu in da na ta način nasprotniki dobijo dovolj snovi za uničujočo propagandno vojno. Ko Škerl in Valenčič v svojih razpravah govorita o dogodkih v Šantlovi veži, poudarjata nenaklonjenost (napihovanje delikta, pretirana strogost ipn.), katero so do Slovencev izpričale deželna vlada in njene policijske oblasti. Seveda imata, kar se tega tiče, prav. Res pa je tudi, da županovo obnašanje pri ekscesu ne kaže na njegovo nepristranost, ki bi se je kot vrhovni poveljnik mestne policije moral držati. Nemcem naklonjeni deželni uradniki so seveda bili v resnici pri svojem delovanju vsaj toliko pristranski kot Costa. Znali pa so vse svoje ukrepe v večji meri prikazati kot čuvanje reda in miru, kar bi navsezadnje lahko storil tudi nesrečni župan, samo če bi namesto sokolov na pomoč poklical svojo mestno policijo. Meščani, ki so se imeli za Nemce, so tako lahko upravičeno dvomili v svojo osebno in premožensko varnost, kolikor jo je zagotavljala mestna policija in so z nezaupanjem pričakovali novih “dogodivščin”.

Ljubljanski nemški tabor je dosegel predvsem dvoje. Z odvzemom mestne policije, suspenzom župana in sodnim procesom so na mestni ravni paralizirali vsako aktivnejšo politiko slovenske stranke, po drugi strani pa so volilcem, odvisnim od vlade, jasno pokazali, komu je slednja nenaklonjena. Pri zmernih in “preudarnih” ljubljanskih meščanih so župana in Slovence uspeli prikazati kot prenapete skrajneže, ki mestu ne prinašajo miru in blaginje.²⁵ Ta je bila seveda tudi precej odvisna od dobrih odnosov

mestnih oblastnikov z Dunajem. Precejšen del političnega kapitala, ki si ga je v preteklem mandatu s svojimi pridobitvami za mestno občino prislužil Costa in z njim slovenska stranka, je bil izgubljen.

Kljub temu bi bilo kratkovidno, če bi za izgubo slovenske oblasti v Ljubljani krivili v prvi vrsti in samo Costo, njegove napake za časa županovanja in politiko abstinence, ki jo je po odhodu z županske funkcije vsilil na ljubljanski občinski ravni. Vse tja do Taafejeve dobe so namreč vsakokratne vlade (oz. politična usmeritev aktualnih oblastnikov na Dunaju) v zelo veliki meri in dokaj neposredno vplivale na lokalna razmerja moči nasproti stoječih si strank. Po porazu na nadomestnih občinskih volitvah 1868 bi slovenska stranka tudi v naslednjih letih komaj imela možnost, da si povrne večino v občinskem svetu, saj so do Taafeja vse vlade (z izjemo Hohenwartove) bile nemško-liberalno usmerjene.²⁶

Zusammenfassung

Die Prügelei im Flur des Šantl-Hauses

Im Juli 1867 kam es zur ersten echten deutsch-slowenischen physischen Auseinandersetzung in Laibach - einer Abrechnung am Mestni trg und einer Schlägerei im Flur des Šantl-Hauses. Kleine Provokationen hatten zuvor die Spannungen zwischen Mitgliedern des deutschen Turnvereins und Mitgliedern des slowenischen Turnvereins Južni Sokol [Südlicher Falke] verschärft. Mitglieder dieser Turnvereine waren die Hauptakteure der aufregenden nächtlichen Episode, aber auch andere Personen waren beteiligt. Am schicksalhaftesten war die Verstrickung des Laibacher Bürgermeisters Costa, der - obwohl Deutscher - eine

²⁴ ARS, Deželno predsedstvo, za l. 1864 spis št. 1065, poročilo policijskega komisarja Bezdeka policijskemu ministru z dne 13. 6. 1864 v zvezi z novoizvoljenim županom Costo – primerjaj Škerl, omenjeno delo, str. 135 – 136.

²⁵ Škerl na straneh 54–55 poudarja, da so se potem, ko je državni pravdnik Lehmann proti Costi uvedel posebno preiskavo, po mestu hitro raznesle govorice, katerih namen je bil pred bližajočimi se volitvami v občinski svet Ljubljančane držati v napetosti, da je Costa kriv. Preiskavo so res inscentrali, vendar so potem od tožbe proti županu odstopili.

²⁶ Teoretične možnosti za ponovno osvojitve občinskega sveta bi morda bile – v primeru, da bi Slovenci v občinskem svetu do takrat zadržali zelo številčno manjšino – edino za časa vlade Hohenwarta (februar 1871 – oktober 1871), ki je bila federalistično razpoložena. Slovenci pa so, iz ne povsem jasnih razlogov, svoj bojkot ljubljanskih občinskih volitev prvič opustili ravno v najhujšem času – leta 1875, ko je bila nemška Ustavoverna stranka na Kranjskem ob vladni podpori na višku moči.

der führenden Persönlichkeiten der slowenischen Partei und Vorsteher des Južni Sokol [Südlicher Falke] war. Als einige Sokoli mitten in der Nacht in den Flur des Šantl-Hauses stürmten, um den Turner Tambornin, einen verhassten Provokateur, zu fangen, handelte Costa, wie sich bald herausstellte, völlig falsch. Anstatt zur Wiederherstellung der öffentlichen Ordnung aus dem nahen Rathaus die Polizei zu holen, rief er die Sokoli aus dem Kaffeehaus Gnesda zu Hilfe. Durch die lärmende "Hausdurchsuchung" der Sokoli, während der sie auch den bereits zuvor malträtiierten Hausknecht verprügelten und die ganze Gasse aufweckten, erreichte der Skandal seinen Höhepunkt.

Dieses an und für sich nicht so bedeutende Ereignis zog schwerwiegende Konsequenzen nach sich: auf Anforderung der deutschen Bürger kamen zusätzliche Heeresseinheiten nach Laibach, der Bürgermeister Costa wurde suspendiert, der slowenische Turnverein Ju ni Sokol [Südlicher Falke] aufgelöst und bei einem Prozeß sieben Slowenen zu Haftstrafen verurteilt. Langfristig hatte das Laibacher deutsche Lager damit zweierlei erreicht: durch die Übernahme der Stadtpolizei, die Suspendierung des Bürgermeisters und den Gerichts-

prozeß paralyisierte es jegliche aktive Politik der slowenischen Partei auf städtischer Ebene; andererseits zeigte es den von der Regierung abhängigen Wählern klar, wem diese nicht geneigt war. Es gelang ihm, den Bürgermeister und die Slowenen bei den gemäßigten und "besonnenen" Laibacher Bürgern als überspannte Extremisten darzustellen, die dem Frieden und Wohlstand der Stadt schaden. Nach juristischen Spitzfindigkeiten - nach dem Verfahren gegen die Sokoli, in dem der Bürgermeister wegen des Fehlens einer Straftat nicht angeklagt werden konnte, leitete man gegen ihn eine gesonderte Untersuchung ein - und geschickten Manövern der dreizehn deutschen Vertreter im Stadtrat gelang es Costa erst im Juli 1868, wieder den Bürgermeistersessel zu erklimmen. Zu dieser Zeit aber war die slowenische Mehrheit im Stadtrat nach der Niederlage bei den Ersatzwahlen zum Gemeinderat im Frühjahr 1868 bereits verloren. Die Deutschen setzten Costa nach einigen Monaten ab, worauf der beleidigte Ex-Bürgermeister die Slowenen zum Boykott der Gemeinderatswahlen überredete. Das allerdings bedeutete die völlige Überlassung der slowenischen Hauptstadt an die deutsche Partei, die dann fast vierzehn Jahre lang in Laibach herrschte.